

**ZLOSTAVLJANJE ŽIVOTINJA – KAZNENO DJELO I
KRIMINOLOŠKO PSIHOLOŠKI FENOMEN**

**ABUSE OF ANIMALS - CRIMINAL OFFENSE AND
CRIMINOLOGICAL PSYCHOLOGICAL PHENOMENON**

Pregledni znanstveni članak

*Tomica Starčević, univ.spec.crim.**

*Mr. Ines Jambreč Petrak, dipl. iur. et univ.spec.crim.**

*Doc. dr. Kenan Ademović**

Sažetak

U radu će se razmatrati o fenomenu „zlostavljanja životinja“ koji je zadnjih godina sve više prisutan, iako je većina kaznenog zakonodavstva razvijenih demokratskih država uvela zlostavljanje životinja kao kazneno djelo te su životinje (premda i dalje kao objekti u pravnom poretku) zaštićene više nego ikad u povijesti. Neki, poput Švicarske su otišli i korak dalje te je zaštita životinja kao osjetilnih bića proklamirana i njihovim ustavom. Ipak, zlostavljanje životinja je vrlo često, pogotovo prema kućnim ljubimcima što otvara mnoga interdisciplinarna pitanja. Glavni dio rada biti će usmjeren na zlostavljanje kao kazneno djelo, te na kriminološko psihološki fenomen zlostavljanja, što je vrlo bitno da bi se mogle ponuditi određene mjere prevencije i sankcije. Autori će u radu iznijeti statistička izvješća kako bi opravdali neke iznesene stavove. Tamna brojka ovog naoko „nebitnog“ kaznenog djela je visoka i počinitelji uglavnom prolaze nekažnjeno. S kriminološkog aspekta vrlo je važna povezanost nasilja prema životinjama s mogućnošću nasilja prema ljudima. Upravo stoga nameće se potreba edukacije o ovom fenomenu od najranije životne dobi.

Ključne riječi: zlostavljanje, životinja, KD, kriminološko-psihološki fenomen, edukacija.

* MUP RH, Gospić 53000, 9. Gardijske brigade HV „Vukovi“ 25, E-mail: tomica.tomstar@gmail.com

* Doktorand poslijediplomskog doktorskog studija Kaznenopravnih znanosti

* Advokat, e-mail: ademovic.kenan@gmail.com

Abstract

The paper deals with the phenomenon of "animal abuse" that has been more and more present in recent years, although most of the criminal legislation of developed democratic states has introduced animal abuse as a criminal offense and animals (although still as objects in the legal order) are protected more than ever in history. Some, like Switzerland, have gone a step further and protecting animals as sensual beings proclaimed by their constitution. However, animal abuse is very common, especially with pets, which opens up many interdisciplinary issues. The main part of the work will focus on abuse as a criminal offense and on the criminal and psychological phenomenon of abuse, which is very important in order to offer certain precautionary measures. The authors will present some statistical reports in the paper to justify some of the views expressed. The dark figure of this seemingly "irrelevant" criminal offense is high and perpetrators mostly go unpunished. From a criminal aspect, the connection of violence against animals with the potential of violence against people is very important. It is therefore the need for education on this phenomenon from the earliest age.

Keywords: abuse, animal, criminal offense, criminological and psychological phenomenon, education.

1. UVOD

Zlostavljanje životinja (ubijanje ili mučenje) je pojam koji se može promatrati kao pravni pojam s gledišta kaznenog prava, ali i kao kriminološko psihološki fenomen. Zlostavljanje životinja obuhvaća sva ponašanja čovjeka prema životinjama kojima se namjerno, ili iz nehaja kod životinje izaziva bol, patnja, strah, stres, povreda, narušava genetska cjelovitost životinje ili izaziva smrt.

Mučenje životinja bilo je prisutno kroz povijest, no sa znanstvenog aspekta koncepti zaštite životinja i dobrobiti životinja razvili su se iz filozofskih koncepata i stavova prema životinjama. Filozofska misao Jeremy Bentham bila je „kamen temeljac“ zaštite životinja. Bentham je napisao: „Mogao bi doći dan kada ostala živa bića, životinje mogu steći prava koja su im bila oduzeta rukom tiranije. Pitanje nije: Mogu li shvatiti? Mogu li govoriti? Nego: Mogu li patiti?“ (Bentham, 1789). Sa znanstvenog aspekta se o toj problematici počelo ozbiljnije pisati tek krajem 19. stoljeća (Salt, 1892), a još više tijekom 20. stoljeća (Singer, 1975) i 21. stoljeća kada se brojni autori počinju doista ozbiljno baviti problematikom mučenja životinja. Jesu li životinje „bića niže vrste“ te jesu li osjetilna bića, pitanje je koje se

vrlo često nameće kod autora koji pišu o pravima životinja. Upravo zbog toga što se i danas u 21. stoljeću životinje uglavnom smatraju bićima „niže vrste“ (Krstić, 2012), brojni oblici ubijanja i iskorištavanja životinja poput primjerice u mesnoj, farmaceutskoj, industriji obuće i odjeće i slično, su i danas društveno prihvatljivi (Lubinski, 2004). U radu se neće razmatrati takvi oblici „iskorištavanja“ životinja, već će se uglavnom obrađivati zlostavljanje životinja u smislu članka 205. KZ-a RH. To je ubijanje i mučenje životinja kao kućnih ljubimaca (no i uličnih pasa i mačaka). Zaštita životinja i njihova prava u mnogim se zemljama smatraju za nešto revolucionarno i „moderno“ dok se povijest „aktivizma zaštite životinja“ stavlja u drugi plan. Zanimljivo je da su se upravo iz prvih organizacija za zaštitu životinja razvile organizacije za zaštitu djece. U to vrijeme (početak 20. stoljeća) kada su se počele razvijati prve organizacije za zaštitu životinja, prema normama tadašnjeg društva bilo je opravdano izrabljivati i fizički kažnjavati djecu protiv čega su se pobunili upravo zaštitnici životinja. Oni su imali visokorazvijenu empatiju prema slabijima, tako zvanim „ranjivim skupinama“ (u koje spadaju djeca i životinje), i smatrali su da treba pomoći slabijima te svima koji se ne mogu izboriti za sebe (Horvat, 2011).

Paralelno sa sve intenzivnijem narušavanjem okoliša, raste ljudska svijest o značaju koji okoliš ima za čovjeka, kao i svi njegovi pojedinačni elementi, pa i životinjski svijet. Čovjek je oduvijek koristio životinje za svoje potrebe, da mu olakšaju ili uljepšaju život. Još u najstarijim pravnim izvorima pronalazimo regulaciju odnosa prema životinjama, primjerice obavezu vlasnika da se brine o njihovom zdravstvenom stanju.

Brigu o zdravlju životinja treba sagledavati kako u kontekstu očuvanja zdravlja ljudi i okoliša, tako i u kontekstu poštovanja dobrobiti životinja, ostvarivanja njihovih prava, kao koncepta koji sve više ima pristalica u znanstvenim krugovima. Sukladno tome, obavljanje veterinarske djelatnosti ima višestruki društveni značaj: osiguranje zdravlja i dobrobiti životinja, osiguranje zaštite zdravlja ljudi, odnosno javnog zdravlja, sigurnosti hrane i okoliša.

Zlostavljanje životinja kao kriminološko - psihološki fenomen najviše je istražen u SAD-u (Ascione, 1999). Vrlo često su djeca koja muče životinje i sama bila zlostavljana ili su bili svjedoci zlostavljanja. Visoki postotak djece koja su svjedočila obiteljskom nasilju (prema istraživanjima u SAD-u), na sličan način izražavaju svoju agresivnost prema životinjama. Mučenje životinja u djetinjstvu je vrlo često simptomatično za nasilničku ličnost (iako nije generalno tako). No, povezanost između mučenja životinja u djetinjstvu i kasnijeg kriminalnog ponašanja potvrdile su brojne ankete odraslih muškaraca osuđenih za nasilna kaznena djela koji su u anketama potvrdili nasilje i okrutnost prema životinjama u djetinjstvu. Neovisno o motivima mučenja, svim zlostavljačima su zajednički nedostatak empatije i bešćutnost.

Stoga zlostavljanje životinja, izživljavanje nad njima i njihovo ubijanje sve više dolaze u fokus interesa psihologa, psihijatarata, kriminalista i pravnika, koji upozoravaju da je mučenje životinja usko povezano s nasiljem prema ljudima te da pojedinci koji zlostavljaju i ubijaju životinje često jednako postupaju i prema ljudima, osobito prema slabijima od sebe (Visković, 1991).

2. ZLOSTAVLJANJE ŽIVOTINJA KAO KAZNENO DJELO

2.1. Kaznenopravna podloga zaštite životinja u međunarodnom pravu

Prvi stvarno organizirani naponi za uspostavu humanog odnosa čovjeka prema životinjama te usvajanje prvih zakona posvećenih zaštiti i dobrobiti životinja povezani su uz devetnaesto stoljeće i zemlje common law sustava – SAD i Veliku Britaniju (Batričević, 2012).

Ipak, još ranije, donesen je prvi pravni akt koji je inkriminirao okrutnost prema životinjama i njihov nečovječni tretman, općenito poznat kao „Tijelo slobode“, 1641. Zakon su donijeli puritanci kolonije Massachusetts Bay (The Body of Liberties). Zakonom su zabranjene bilo kakve okrutnosti prema životinjama koje se uobičajeno drže za čovjekove potrebe (Leavitt, Halverson, 1990).

SAD i Velika Britanija svakako spadaju u države u kojima su prije svih organizirani različiti pokreti usmjereni na zaštitu životinja (Paunović, 2004). Veliki dio zakonskih rješenja danas u navedenim državama su rezultat njihovog posvećenog djelovanja i pritiska na zakonodavca da omogući stvaranje što kvalitetnije dobrobiti životinja. „Ocem prava životinja“ zovu britanskog pisca i aktivista za socijalne reforme Henry Salt-a, koji se smatra prvim piscem koji se baš izričito zalagao za prava životinja (Salt, 1892). Osim njega mora se istaknuti Peter Singer, australski filozof i bioetičar, čija se knjiga smatra „Biblijom pokreta za oslobođenje životinja“ (Singer, 1975).

Prva sustavna legislativa o zaštiti životinja u Europi uspostavljena je u Engleskoj, u 19. stoljeću, koja je 1822. usvojila prvi „Zakon o sprječavanju okrutnog i nepravilnog postupanja sa stokom“. Gotovo stoljeće kasnije, 1911. g. donesen je Zakon o dobrobiti životinja. „Organizirani napor međunarodne zajednice usmjeren na zaštitu životne sredine, a u okviru toga i životinjskog svijeta kao njenog integralnog dijela uglavnom se veže za vremenski period 20. stoljeća. Spoznajom da od očuvanja životne sredine/okoliša ovisi opstanak čitavog čovječanstva, usvojen je velik broj međunarodnih konvencija posvećenih ekološkim pitanjima, čime je utemeljena nova grana prava – Međunarodno ekološko pravo“ (Batričević, 2012).

Pod okriljem UN-a usvojen je veliki broj konvencija kako onih koje se bave zaštitom životne sredine, tako i onih koje se neposredno bave problematikom zaštite i očuvanja biljnih i životinjskih vrsta, no do sada konvencija UN-a o zaštiti životinja nije još donesena, kao akt posvećen isključivo pravima i dobrobiti životinja (takvi akti su još na nivou nacрта, odnosno prijedloga), ali postoje dva dokumenta koja dobivaju sve veću podršku temeljem čega raste i njihova moralna težina (Ascione, 2001). To su: 1. Univerzalna deklaracija o pravima životinja i 2. Univerzalna deklaracija o dobrobiti životinja.

1. *Univerzalna deklaracija o pravima životinja*, je usvojena na sastanku Međunarodnog saveza za prava životinja (nevladina međunarodna organizacija - International League for Animal Rights - ILAR) održanom 15.10.1978. u Parizu. Konferencija na kojoj je usvojena održana je uz podršku UNESCO-a. Tekst je revidiran 1989. godine i predan Generalnom direktoru UNESCO-a 1990- te godine, kada je zvanično i objavljen (Paunović, 2004). Za pravni, a posebno kaznenopravni aspekt zaštite životinja naročit značaj ima odredba članka 14. Deklaracije kojom se propisuje da prava životinja moraju biti zaštićena zakonom, kao što je to i slučaj sa ljudskim pravima. S obzirom na tu paralelu može se zaključiti da Deklaracija nastoji osigurati zaštitu prava životinja prije svega putem normi prekršajnog i kaznenog prava. Izmijenjena verzija Deklaracije 1989. stavlja veći naglasak na ekološke vrijednosti, ali se u članku naglašava da „specifična pravna ličnost životinje i njena prava moraju biti priznata zakonom (ovime Deklaracija priznaje da životinje imaju vlastite interese koje ne živi predmeti ne mogu imati). Deklaracija sadrži niz prirodnih prava i moralnih ovlasti koja pripadaju životinjama, a u njezinoj preambuli se navodi kako svaka životinja sa živčanim sustavom ima određena prava te da prezir, pa čak i nepoznavanje tih prava nanosi ozbiljnu štetu prirodi i vodi ljude ka počinjenju zločina prema životinjama. Također se navodi da je poštivanje životinja od strane ljudi istovjetno poštivanju čovjeka prema čovjeku (Visković, 2009).

2. *Univerzalna deklaracija o dobrobiti životinja*, usvojena je na kongresu Borda Direktora Svjetskog društva za zaštitu životinja (World Society for the Protection of Animals – WSPA) 2000. godine (na početku 3. tisućljeća), zvanični nacrt teksta formuliran je na konferenciji u Manili 2003, i sastanka Upravnog odbora 2005. u Kostariki sa zadnjim prijedlogom za izmjene iz 2011. godine (The Universal Declaration on Animal Welfare – UDAW, 2011). Dok prva deklaracija eksplicitno govori o „pravima životinja“, ova se bavi pitanjima od značaja za njihovu dobrobit. Razlika nije čisto terminološke prirode. Radi se o dva različita koncepta. Dobrobit

životinja podrazumijeva podržavanje humanog tretmana svih životinja bez obzira na njihovu konačnu upotrebu, odnosno pri svim vidovima njihove eksploatacije. Prema Univerzalnoj deklaraciji o dobrobiti životinja: „Životinja označava svakog sisavca koji nije čovjek, ptica, gmizavac, vodozemac, riba ili beskičmenjak sposoban da osjeti bol, patnju i stres“ (prema članku 1. Deklaracije). Deklaracija daje također sljedeće definicije.

Pod pojmom „divljač“ podrazumijeva sve životinje koje nisu domestificirane. Deklaracija opisuje koje su životinje koje su ovisne o čovjeku: „Životinje koje zavise od čovjeka su sve one čija dobrobit i opstanak zavise od brige čovjeka i obuhvaćaju: životinje za društvo i zabavu (kućne ljubimce), životinje koje se gaje radi hrane ili drugih životinjskih proizvoda, vuču, životinje za službene namjene, za znanstvena istraživanja ili druge vrste koje se gaje u zatočeništvu.“ (članak 1.) U članku 4. propisuje se pet osnovnih sloboda koje tiču životinja koje su ovisne o čovjeku (bilo da su radi društva ili u zatočeništvu): 1.sloboda od gladi i žeđi time što će se omogućiti stalni pristup svježoj vodi i kvalitetnoj hrani, 2.sloboda od neudobnosti osiguravanjem kvalitetne okoline, što podrazumijeva zaklon i udobno mjesto za odmor, 3.sloboda od bola, povreda i bolesti, što će se omogućiti brzom dijagnozom i tretmanom, 4.sloboda od straha i stresa, što će se omogućiti gajenjem životinja u uvjetima kojima se izbjegava pojava mentalne patnje, 5.sloboda da izražavaju normalne oblike ponašanja osiguravajući im dovoljno prostora (UDAW, 2011). Konvencija ne samo da je stekla podršku vlada diljem svijeta, već ju je podržala Svjetska organizacija za zdravlje životinja, Federacija Veterinara Europe, nacionalne veterinarske asocijacije te preko dva milijuna pojedinaca diljem svijeta u čemu se ogleda moralna snaga principa koji su u njoj izloženi (WAP, 2019).

2.2. Dokumenti savjeta Europe

Savjet Europe je još od svog osnutka, 1949. godine, kao jedan od svojih ciljeva istaknuo traženje rješenja za probleme s kojima se suočava europsko društvo, a jedan od bitnijih je „uništenje životne sredine“. Pri tome je pokrenut ekološki program Savjeta, pri čemu se slijedi politika zaštite i osiguranja prirodne stečevine i životne sredine, koju treba zaštititi uz osiguranje održivog razvoja (Batričević, 2012).

Europsko zakonodavstvo ne zaostaje za zemljama common law-a, već ide i korak dalje, posebno zakonodavstva pojedinih zemalja poput Njemačke i Švicarske (Tomaselli, 2003). Europa predstavlja jedinu oblast koja je normativnim aktivnostima posvećenim zaštiti i očuvanju životne sredine, ali i humanom tretiranju životinja donijela brojni niz međunarodnih konvencija vezanih uz pitanje dobrobiti i blagostanja životinja (Paunović, 2004). Do sada je pod okriljem Savjeta Europe usvojen i veći broj konvencija koje

sadrže odredbe od posebnog značaja za pravnu, a u okviru toga i kaznenopravnu zaštitu opstanka i dobrobiti životinja:

1. Europska konvencija o zaštiti životinja u međunarodnom prijevozu, 1968. godine;
2. Europska konvencija o zaštiti farmskih životinja 1976;
3. Europska konvencija o zaštiti životinja za klanje, 1979;
4. Europska konvencija o očuvanju europske divlje flore i faune prirodnih staništa, 1979;
5. Europska konvencija za zaštitu kičmenjaka koji se koriste za eksperimente i druge znanstvene svrhe, 1986

Europska konvencija o zaštiti kućnih ljubimaca iz 1987. godine, „zabranjuje svako nanošenje nepotrebne patnje, boli ili stresa i njihovo napuštanje, obvezuje na brigu o njihovom zdravlju, prehrani, kretanju, sigurnosti i posljedicama nekontroliranog razmnožavanja te određuje uvjete za njihovu komercijalizaciju, u zabavi i natjecanjima, kao i za smanjivanje njihovog broja i usmrćivanje, kada je to nužno, uz stručnu pomoć“ (Visković, 1992).

Konvencija, kao i zakonodavstva razvijenih zemalja uspostavljaju pravna pravila usmjerena na zaštitu životinja radi njih samih, pa tek onda radi dobrobiti vlasnika ili društva u cjelini. U Švicarskoj je temeljem Ustava iz 1992. godine zajamčena inherentna vrijednost životinja. Njemačka je pak prva od država članica EU, u svoj Ustav iz 1949. godine, amandmanom iz 2002. godine osigurala najviše standarde pravne zaštite životinja na nivou cijele države.

Za područje kazneno pravne zaštite Batričević (2012) ističe poseban značaj Konvencije za zaštitu životne sredine putem kaznenog prava donesene 1998. godine u Strassbourgu. Njome je po prvi puta uspostavljena kaznenopravna zaštita životne sredine u međunarodnim okvirima. Usmjerena je na poboljšanje zaštite životne sredine na europskom nivou upotrebom krajnjeg sredstva, kaznenog prava (prevencija i suzbijanje ponašanja koja su najopasnija po životnu sredinu), obavezuje države potpisnice da poduzmu mjere i aktivnosti na međunarodnom i nacionalnom nivou. Objekt zaštite: ljudi (određene vrijednosti ljudskog života-zrak, voda, zemljište), ali sadrži odredbe koje su od direktnog/indirektnog značaja za kaznenopravnu zaštitu životinjskog svijeta, biljnog, zemljište, zrak, vodu.

Broj pravnih akata EU koji pokrivaju isključivo oblast zaštite i dobrobiti životinja se stalno povećava (pravila i direktive).

Kada je Lisabonski ugovor stupio na snagu 2009. godine, izmijenio je „Ugovor o funkcioniranju Europske unije“ i uveo priznanje da su životinje osjetilna bića u svom članku 13. Glava II (TFEU, 2009).

Nacionalne vlade mogu usvojiti stroža pravila pod uvjetom da su usklađena s odredbama ugovora, ali zakonodavstvo Zajednice o uvjetima socijalne skrbi životinja, za životinje određuje minimalne standarde.

2.3. Kaznenopravna podloga zaštite životinja u Republici Hrvatskoj

Hrvatski Kazneni zakon od 1997 sadrži kazneno djelo mučenja životinja u svom članku 260., dok je u KZ-u od 2011., članak 205. koji je značajno stroži, odnosno glasi „Ubijanje ili mučenje životinja“. Zakon o dobrobiti životinja donesen je 1999. godine (NN/99), Zakon o zaštiti životinja donesen je 2006. (NN135/06;37/13;125/13), bio je na snazi do 2013. Tada je donesen novi Zakon o zaštiti životinja koji je bio na snazi od 12.02.2013.-25.10.2017. te je zamijenjen novim Zakonom o zaštiti životinja, koji je donesen dana, 04.10.2017. (stupio je na snagu 26.10.2017.), izmijenjen i dopunjen na temelju EU propisa.

Kazneno djelo „mučenja životinja“ u našem pravnom sustavu postoji od 1997. godine (KZRH, 1997) i smješteno je u glavu kaznenih djela protiv okoliša.

Kazneni zakon koji je trenutno na snazi (KZRH, 2019) otišao je korak dalje. Dok je članak 260. Kaznenog zakona iz 1997. godine propisivao u stavku broj jedan: „Tko životinju teško zlostavlja ili izlaže nepotrebim mukama ili joj nanosi nepotrebne boli ili je radi svog izživljavanja izlaže patnjama“, u novom Kaznenom zakonu, članak 205., inkriminira se ne samo „mučenje životinja“, već „usmrćenje životinje bez opravdanog razloga“ (KZRH, 2019). U stavku dva, članku 260. Kaznenog zakona iz 1997. opisan je kvalificirani oblik djela: „Tko kazneno djelo iz stavka 1. ovoga članka počini radi dobivanja oklade ili drugog pribavljanja imovinske koristi“ (zbog sve češće organizacije borbe pasa i slično). U članku 205. stavak dva, navodi se kao kvalificirani oblik: „Tko kazneno djelo iz stavka 1. počini iz koristoljublja“. U trećem stavku oba članka (članak 260. starog i članak 205 novijeg KZ-a.) propisuje se sankcija za „uskratu hrane ili vode iz nehaja“. U članku 205., novijeg KZ-a., dodan je i stavak četiri, a to je „oduzimanje životinje“, što je vrlo bitno jer životinja prije nije imala pravnu podlogu za oduzimanje nemarnom vlasniku što sada ima.

Objekt djela je samo jedna životinja – vlastita, tuđa, kućna, domaća ili ničija. Djelo može počiniti svatko te je stoga *delictum communium*. Djelo prvenstveno štiti zdravlje, dobrobit i život životinje te stoga pri tumačenju treba krenuti od *lex specialis* što je aktualni Zakon o zaštiti životinja.

Važeći KZ ipak je pooštrio sustav sankcija, inkriminirao je usmrćenje životinje, i dodao je mjeru oduzimanja životinje što je svakako bitno te čime zakonodavac daje do znanja da razmišlja o dobrobiti životinje. Time se „zaštita prava životinja“ ipak polako kreće u pozitivnijem smjeru: razne

civilne udruge za zaštitu životinja, veterina, veterinarska inspekcija, utjecaj već etabliranih međunarodnih svjetskih udruga za zaštitu životinja nameću i našem sustavu da drugačije promišlja o pravima životinja. Put do istinskih prava životinja još je vrlo dug, no optimizma ima.

Osim KZ-a i Zakona o zaštiti životinja, za Hrvatsku su također izuzetno bitne međunarodne konvencije. Neke je ratificirala bivša SFRJ, pa su stoga kao takve preuzete, a neke je potvrdio Hrvatski sabor: 1. Međunarodna konvencija za zaštitu ptica, 1950., Pariz (SFRJ je ratificirala 1973.); 2. Konvencija o močvarama koje su od međunarodnog značaja, osobito kao prebivalište ptica močvarica, 1971, Ramsar (SFRJ je ratificirala 1977.); 3. Konvencija o međunarodnoj trgovini ugroženim vrstama divlje faune i flore (CITES), 1973, Washington, izm. 1979. Bohn, Hrvatski sabor je 24.09.1999. godine donio zakon o potvrđivanju konvencije; 4. Konvencija o očuvanju migratornih vrsta divljih životinja, 1979, Bohn, Hrvatski sabor je 13.04.2000. g. donio zakon o potvrđivanju konvencije; 5. Konvencija o biološkoj raznolikosti, 1992. g., Rio de Janeiro, Hrvatski sabor je 19.04.1996. g. donio zakon o potvrđivanju konvencije.

3. STATISTIKA ZLOSTAVLJANJA ŽIVOTINJA U HRVATSKOJ

Dalje u radu biti će prikazani statistički podaci vezani uz zlostavljanje životinja u Republici Hrvatskoj, u razdoblju od 2004. – 2009, zatim od 2012. – 2016. godinu. Nekoliko godina je izostavljeno zbog velikih razlika u podacima Državnog zavoda za statistiku i DORH-a. Ovaj naš prikaz odnosi se na prijavljene počinitelje, optužene počinitelje, osuđene, kao i vrstu kazne za počinjeno kazneno djelo zlostavljanja.

Statistički prikaz bitan je za postavljanje „dijagnoze“ što se tiče od početka prijave kaznenog djela do finalizacije kaznenog postupka odnosno izricanja sankcije.

Samo u vrlo malom postotku, sudovi se odlučuju na izricanje kazni zatvora (zbog smanjivanja napučenosti zatvora u kojima bi program resocijalizacije u tako kratkom roku bio nemoguć, sprječavanje tako zvane „kriminalne infekcije“ – no zašto ne primjene rad za opće dobro?!?). Prema podacima Državnog zavoda za statistiku, samo je 7 od ukupno 83 izrečene kazne (za temeljno djelo) u razdoblju od stupanja na snagu Kaznenog zakona iz 2011. godine zamijenjen radom za opće dobro. Premda Zakon potiče sudove da kazne zamjenjuju radom za opće dobro, vidljivo je da su suci skloniji određivanju uvjetnih osuda.

U velikoj većini slučajeva počinitelj ne shvaća štetnost svog postupanja. Iako autori u prikazu nisu iznijeli podatke za 2017. i 2018. godinu, ništa bitno nije se promijenilo u odnosu na ovih četiri godine prije koje su prikazane.

Podaci DORH-a za 2015. godinu, gdje se KD, članak 205. Ubijanja i mučenja životinja nalazi u Glavi XX (KD-a protiv okoliša) nalazi se na 2 mjestu s 50 prijavljenih osoba. Podaci za 2016. godinu bilježe 66 prijave, ponovo na drugom mjestu (24,4%), iza protupravne gradnje (29,5%). Godine 2017. podaci govore o 72 prijavljene osobe, ponovo na 2 mjestu (26,9%), iza protupravne gradnje (29,1%). DORH smatra kako je uzrok relativno malom broju otkrivenih i prijavljenih kaznenih djela u nedovoljnoj aktivnosti nadležnih službi i institucija čiji je zadatak otkrivanje i prijavljivanje ovih KD, iako je pravovremeno detektiranje ovih djela i podnošenje kaznenih prijave nužno, gledajući u širem kontekstu i zbog podizanja ekološke svijesti, odnosno prevencije. Stoga se, zbog aktualnosti tematike, i u dogledno vrijeme i očekivani priljev više kaznenih prijave ukazuje nužnim kontinuirano praćenje sudske prakse s primjerima prakse EU.

Tablica 1. Podaci o punoljetnim počiniteljima KD-a: Mučenja životinja iz čl.260, KZ/1997, odnosno Ubijanja i mučenja životinja iz čl.205 KZ/2017 prema odnosu prijavljenih, optuženih, osuđenih osoba i vrstama kazne u Republici Hrvatskoj (DZS, 2004.-2016.; Horvat, 2011)

HRVATSKA						
Godina	Prijavljeni	Optuženi	Osuđeni	Vrsta kazne		
				novčana kazna	zatvor	uvjetna osuda
2004	10	3	3	0	3	3
2005	25	5	5	0	5	5
2006	37	8	8	4	0	4
2007	35	25	25	17	1	7
2008	33	11	11	1	1	9
2009	37	15	15	5	0	10
2013	47	13	12	3	9	6
2014	85	28	28	0	3	25
2015	88	21	19	1	2	16
2016	101	28	26	4	2	20

Jedan od najznačajnijih problema je neuspjeh u praćenju i kažnjavanju počinitelja kaznenog djela koji je počinio djelo ubijanja i zlostavljanja životinja.

Mnogi počinitelji ovog krivičnog djela i dalje su u velikoj mjeri nepoznati, bilo zbog nedostatka interesa ili neaktivnosti nadležnih državnih vlasti, bilo zbog ljudske ravnodušnosti prema životinjskim patnjama.

4. KRIMINOLOŠKO - PSIHOLOŠKI FENOMEN ZLOSTAVLJANJA ŽIVOTINJA

Stoljećima su životinje uz čovjeka i čovjek ima određeni odnos prema životinjama. Nekada je to ljubav, a nekada mržnja. Kraljevi na svojim dvorovima oduvijek su imali životinje kao kućne ljubimce, a s druge strane su išli u lov na veprove, jelene i slične životinje, ne iz potrebe za jelom već objesti i zabave.

„Određene vrste nasilja prema životinjama (kao što su: lov, ribolov i ubijanje za hranu) skoro uvijek su bili smatrani prihvatljivima“ (Krstić, 2012). Ljudi su se kroz povijest uvijek prema životinjama ponašali kao prema bićima „niže vrste“ te sukladno tome smatrali da se mogu prema životinjama ponašati kao prema svojoj stvari. Upravo zbog takvog stajališta, mučenje životinja nije dugo dobivalo važnost pri istraživanju, odnosno društvenu reakciju, čak ni od strane kriminologa i struka koje se bave patologijom u ljudskom ponašanju (Flynn, 2000). Nije puno drugačije ni danas iako kaznena zakonodavstva (što je bilo prikazano u radu) nikada nisu bila na višem stupnju što se tiče zaštite prava životinja. Postojanje velikog broja međunarodnih organizacija za zaštitu životinja, civilnih udruga i svijest građana u razvijenim zemljama je dovoljno visoka da bi zlostavljači znali kako su njihove radnje kažnjive, ali i zle istovremeno. Ipak, problem okrutnosti prema životinjama sve više privlači pozornost zajednice (autori su se u radu fokusirali na okrutnost prema kućnim ljubimcima, najviše psima i mačkama).

4.1. Profil zlostavljača

Svakodnevno svjedočimo ubijanju i nečovječnom postupanju prema životinjama, posebice psima i mačkama. Nikada prije čovječanstvo nije uzrokovalo toliko patnje životinjama. Neki postupci su toliko zli da se teško mogu bilo čime opravdati i djelo su poremećene ličnosti (Horvat, 2011). Ubijanje životinja iz vatrenog oružja, hladnim oružjem (mačevima, sjekirama, čekićima), vješanjem, rezanjem udova, silovanje životinja, organizacija borbi životinja i mnoge druge nehumane, zle i nastrane akcije ne mogu biti djela „zdravog razuma“ već poremećaja ličnosti.

Nasilje nad životinjom je vrlo zabrinjavajuća osobina, a djela okrutnosti prema životinjama nisu samo naznake manjih nedostataka osobnosti zlostavljača, već simptomi dubokog poremećaja ličnosti. Kriminološko – psihološka istraživanja su dokazala da se zlostavljači životinja rijetko „zaustave“ na tome. Vrlo često su to agresivne ličnosti koje su spremne svoju agresiju preslikati i na nasilje prema ljudima (Ressler, 1993).

Kad se 70-ih godina prošlog stoljeća počela intenzivno razvijati znanost o profiliranju, jedna od teza bila je povezanost okrutnosti prema životinjama u djetinjstvu s budućim serijskim ubojicama i silovateljima.

Kriminološko pitanje koje se ovdje postavlja je upravo povezanost nasilja prema životinjama s mogućnošću nasilja prema čovjeku. Zlostavljanje životinja i međuljudsko nasilje imaju zajedničke karakteristike: žrtve su živa bića koja imaju sposobnost osjećanja bola i patnje, jasno pokazuju tjelesne znakove trpljenja bola zbog čega je moguće sa njima suosjećati, a žrtve mogu umrijeti od nanesenih ozljeda (Ascione, Arkow, 1999).

U SAD-u se stalno vrše određena istraživanja povezanosti između okrutnosti prema životinjama s nasilničkim ponašanjem prema društvu uopće. Iako su neka istraživanja dokazala navedenu tvrdnju, još je uvijek uzorak pri istraživanju previše malen da bismo mogli to sasvim sigurno iznijeti kao sigurnu tvrdnju.

Ipak, povezanost tih dvaju oblika nasilja pokazuju kako je nasilničko ponašanje najčešće povezano s poremećajima u ponašanju i nedostatkom socijalnih vještina, suosjećanja, iskazivanja emocija te često odrastanja u nasilnom okruženju (Horvat, 2011).

S jedne strane imamo veliki broj mladih ljudi koji su vrlo empatični prema životinjama i veliki su aktivisti za prava životinja, osnivači raznih udruga, fondacija za životinje i slično, dok s druge strane imamo dosta veliki broj mladih ljudi koji su vrlo okrutni prema životinjama. U čemu je problem?!? Autori problem vide i u društvu koje je „bolesno“ (Fromm, 1989). Otudjenje, koji je centralni problem današnjeg društva stvara razne vrste „bolesti“ od kojih mnoge nemaju dijagnozu prema MKB – 10 (MKB-10, 1994). Prema Frommu, progres se može dogoditi samo kada se promjene istovremeno događaju na ekonomskoj, društveno – političkoj sferi i kulturnoj sferi. Svaki progres koji se događa samo na jednoj sferi sprječava progres na drugim sferama (Fromm, 1989). Danas svjedočimo velikim razlikama u društvu (ne samo hrvatskom, već globalno). Velike razlike u imovinskom statusu i ostalom, stvaraju nezadovoljstvo koje se odražava na obitelji. Obitelj kao temelj iz koje djeca usvajaju osnovne obrasce ponašanja nije više stabilna tako da ni ti obrasci nisu stabilni, već podložni utjecajima okoline. Kakva je okolina, takvo je društvo. Posebno mladi. Različiti oblici frustracija i reakcija na životne prepreke rezultiraju često oblicima društveno neprihvatljivog oblika nasilničkog ponašanja. Upravo zato potrebno je pravovremeno reagirati i započeti s preventivnim postupcima sustavne društvene, socijalne i psihološke edukacije te tretmanom mladih počinitelja zlostavljanja.

Kod djece zlostavljača vrlo česta je prisutnost obiteljskog nasilja u njihovoj povijesti (vidi više: Horvat, 2011). Sasvim je sigurno da neće svako

dijete koje zlostavlja životinje ili mlađu, slabiju djecu postati nasilnik, ali je također izuzetno bitno da ukoliko dijete tako nešto čini, potrebna je stručna pomoć i procjena psihologa.

Ono što možemo ukratko sažeti kao profilne osobine zlostavljača životinja su: 1. agresija (ponekad i pritajena); 2. impulzivnost; 3. niska emocionalna inteligencija; 4. potreba za moći; 5. sebičnost i 6. prkos prema društvu.

Kada se sve ove osobine, ili pak većina nabrojanih združe u jednoj ličnosti, onda u svakom slučaju imamo ličnost s poremećajem u ponašanju, a u kojem smjeru će se to „razvijati“, teško je unaprijed procijeniti.

4.2. Mjere prevencije

Mjere prevencije mogu imati djelovanje jedino ako se provode od najranije životne dobi putem edukacije. S obzirom da ne možemo uvijek „računati“ na roditelje, tu odgovornost bi trebale preuzeti obrazovne ustanove i to od predškolske dobi. Mala djeca najčešće imaju razvijenu empatiju te je samo treba dodatno razvijati. Neki roditelji imaju djecu i kućne ljubimce te djeca već od najranije životne dobi uče da su kućni ljubimci, a posebno psi vrlo emotivna bića koja maksimalno uzvraćaju ljubav. Optimalno je kada imamo skladnu obitelj koja uz djecu njeguje i odnos djece prema prirodi te kućnim ljubimcima. Na žalost to nije uvijek tako i zato se obrazovne ustanove moraju uključiti u odgojni proces. Odlascima u prirodu, posjetima azilima za napuštene životinje, male dječje tribine s djelatnicima iz azila za napuštene životinje i pričanjem tužnih sudbina pasa i mačaka koje su tragično završile bez doma mogu kod djece potaknuti pozitivne osjećaje prema životinjama kao živim bićima i ranjivim skupinama koje treba štititi, a ne zlostavljati.

Naravno da u svakom društvu postoje odstupanja od normalnog te da unatoč dobrim mjerama prevencije i kvalitetnom sustavu sankcija, činjenje KD-a nije moguće sasvim iskorijeniti. Neke ljudske osobine, osobito genetske predispozicije (ili nešto sasvim treće oko čega su stalno znanstvena „prepiranja“) ne možemo isključiti. Ne postoji idealno društvo. No, postoji društvo koje zna čemu teži i koje je izgradilo sve preventivne mjere. Kada zakaže sustav prevencije, nastupa sustav sankcioniranja.

4.3. Sankcije za zlostavljanje životinja

Prema svemu do sada imali smo prilike razlučiti da je zlostavljanje životinja KZ-om predviđeno kao kazneno djelo, ali je i vrsta djela koje se vrlo često događa. Zašto je to tako, postoji niz razloga. Jedan od najvažnijih razloga je isti koji smo već spomenuli ranije, a to je da se životinje i dalje

smatraju bićima „niže vrste“, čak i od strane većine sudaca te samim time u svijesti počinitelja nije prisutan strah od kazne. Kazne su male, no i takve kakve jesu slabo se izvršavaju. Čak i kada se privede počinitelj te postoji dovoljno dokaza protiv njega, sudac vrlo često propisuje uvjetnu osudu.

U slučajevima zlostavljanja životinja to djelo se često u društvu previše olako doživljava, iako se radi o potpuno neprihvatljivom ponašanju. To ponašanje je prije svega neprihvatljivo prema životinji koja trpi, zatim neprihvatljivo je od strane osobe koja to čini, ali i onih koji to djelo šutke promatraju. Najgori od svih su suci koji ne žele primjereno kazniti počinitelja. Uvjetna osuda nikako ne može biti primjerena kazna za zlostavljanje. Kada bi se umjesto uvjetne kazne primjerice odredio dobrotvorni rad u azilu za napuštene životinje, onda bi takva sankcija na prosječnog počinitelja imala funkciju resocijalizacije. Kada govorimo o „prosječnom počinitelju“ ne govorimo o osobi s kriminalnom prošlosti kod koje je resocijalizacija već i zbog samih godina života skoro nemoguća, no zlostavljanje je postalo toliko često da je teško vjerovati kako su svi počinitelji osobe s kriminalnom prošlosti. Većina njih se zbog životne situacije i potisnute frustracije izživljava na nemoćnoj životinji upravo stoga jer se ne boje kazne. U Srbiji je upravo iz navedenog razloga loše provedbe zakona i izbjegavanja kažnjavanja za vrlo okrutna zlostavljanja prema životinjama osnovan pokret „Levijatan“. „Pokret Levijatan spontano je formiran 2015. godine u Beogradu i od tada danonoćno spašava i liječi životno ugrožene i zlostavljane životinje. Ovaj samoodrživi i nezavisni Pokret nastao je kao posljedica sistemskog problema i neprovođenja Zakona o zaštiti životinja, te svojim djelovanjem apelira na potpunu primjenu i pridržavanje istog“ (Levijatan, 2015).

Iako je nemoguće spriječiti svako zlostavljanje, Pokret je do sada već uspio „privesti pravdi“ veliki broj počinitelja kaznenog djela Ubijanja i mučenja životinja. Veliki broj ljudi koji prati djelovanje Pokreta te se i sami uključe, doprinosi da Pokret na svakodnevnoj bazi ima rezultate vezano uz počinitelje, njihova djela i njihov identitet. Žalosno je što je društvo još uvijek samo po sebi nedovoljno svjesno negativnosti zlostavljanja životinja te da bi bez Pokreta „Levijatan“ Zakon bio doslovno „mrtvo slovo na papiru“. Ovako ipak ima nade za razvitak kolektivne svijesti i to posebno kod mlađe populacije.

5. ZAKLJUČAK

Članak 5. Stavak 2. Zakona o zaštiti životinja pruža obuhvatan popis strogo propisanog djelovanja (38 točki zakonom zabranjenog i kažnjivog ponašanja).

Na prilično kazuistički način, ovaj članak predviđa brojne zabranjene metode tretiranja životinja; dakle, u svim slučajevima ubijanja i zlostavljanja životinja, tužiteljstvo će najvjerojatnije pozvati se na neke nabrojene stavke koje određuju nezakonitu prirodu počinjene radnje.

Čak i kada su ubojice i zlostavljači životinja dobro poznati široj javnosti, rijetko ih se izvještava, progoni i osuđuje; u stvari, oni će najvjerojatnije biti kažnjeni samo u nekim rijetkim slučajevima kada ih se uhvati na mjestu zločina, ili kada postoje svjedoci spremni svjedočiti o događaju na sudu.

Zanemarivanje patnje životinja osobito je istaknuto u slučajevima kada je vlasnik zlostavljao kućnog ljubimca koji se temelje na prevladavajućem mišljenju da onaj koji hrani i brine za životinju može tretirati životinju onako kako to želi. Iz tog razloga, vlasnici koji počine ovaj čin protiv vlastitog kućnog ljubimca često izbjegavaju zločin i ostaju nekažnjeni.

Kazneni zakon vezano uz zaštitu životinja i dalje je vrlo blag u smislu kažnjavanja. Propisane kazne nisu dovoljne u pogledu društvenog utjecaja i težine ovog kaznenog djela, jer ne donose dovoljne odredbe za opću prevenciju (kao jedan od osnovnih ciljeva kažnjavanja). Kazneno djelo ubijanja i zlostavljanja životinja čin je bezrazložnog bijesa, koji je usmjeren na uništavanje životinje ili nanošenje teških tjelesnih ozljeda osjetilnog živog bića; taj čin nije počinjen u nužnosti, ni samoobrani, već zbog čistog užitka i bezobzirnosti.

Kaznena politika sudova prema počiniteljima ovog kaznenog djela također je vrlo blaga. Kazna zatvora dodjeljuje se samo u izuzetnim slučajevima, a sudovi se obično zadovoljavaju s blažim kaznama, od kojih su najčešće novčane kazne i uvjetne kazne, što smo imali prije vidjeti vezano uz statističke podatke.

Kako bi se pokrenula opsežna akcija zaštite životinja, apsolutno je neophodno podići svijest javnosti putem jakih medijskih kampanja i različitih oblika obrazovanja o potrebi da se poštuju životinje kao naši bližnji i njihovom dostojanstvu.

Osim toga, kako bi se ostvarila zaštita dobrobiti životinja, potrebno je osigurati sudjelovanje velikog broja ljudi u provedbi propisanog zakonodavstva, osigurati veća financijska sredstva, utvrditi takozvane Policije za životinje, pokretanje odnosno osnivanje ureda Pravobranitelja za životinje, kao specifične institucije koja će biti zadužena za zaštitu i dobrobit životinja, itd. Glavni problem je da sve te aktivnosti moraju biti financirane.

Trenutna financijska sredstva su ili nedostatna, ili ih uopće nema. Općenito, financiranje tih ciljeva nije bilo adekvatno, niti dostatno do sada.

Kaznenopravna analiza članka 205. KZ RH prema kojemu je zaštita životinja omogućena temeljem zakona do danas u domaćem pravu nije adekvatno obrađena. Temeljem razmatranja i analize predmetnog kaznenog djela, pregleda statističkih izvješća i ostalog, dobivamo podatke koji ukazuju da se Zakon ne provodi u praksi te da problem poprima sve veće razmjere. S obzirom kako je broj kaznenog djela ubijanja i mučenja životinja u porastu (posebice što se tiče kućnih ljubimaca), autori su nastojali dati nekoliko prijedloga kako da se isti riješe. Jedan od najvažnijih prijedloga je edukacija od najranije životne dobi djece o životinjama kao osjetilnim bićima i razvitku empatije prema njima, provođenje mjere kažnjavanja od strane sudova, izricanje dobrotvornog rada umjesto uvjetne osude i jake medijske kampanje ciljane na razvitak kolektivne svijesti o životinjama kao živim, osjetilnim bićima te neopravdanje, odnosno javna osuda za zlostavljanje životinja.

LITERATURA

1. Ascione, F., Arkow, P., 1999. Child abuse, Domestic Violence and Animal Abuse – Linking the Circles of Compassion for Prevention and Intervention, Purdue Research Foundation, United States of America,
2. Ascione, F., 2001. Animal Abuse and Youth Violence, Juvenile Justice Bulletin, U.S. Department of Justice, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention, Washington D.C.,
3. Batričević, A., 2012. Krivičnopravna zaštita životinja, doktorska disertacija, Niš,
4. Bentham, J., 1789. Introduction to the Principles of Morals and Legislation,
5. Državni zavod za statistiku, 2005. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2004., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
6. Državni zavod za statistiku, 2006. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2005., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
7. Državni zavod za statistiku, 2007. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2006., Državni zavod za statistiku, Zagreb,
8. Državni zavod za statistiku, 2008. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2007., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
9. Državni zavod za statistiku, 2009. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2008., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
10. Državni zavod za statistiku, 2010. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2009., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
11. Državni zavod za statistiku, 2014. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2013., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
12. Državni zavod za statistiku, 2015. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2014., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
13. Državni zavod za statistiku, 2016. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2015., Zagreb: Državni zavod za statistiku,

14. Državni zavod za statistiku, 2017. Punoljetni počinitelji kaznenih djela, prijave, optužbe i osude u 2016., Zagreb: Državni zavod za statistiku,
15. Flynn, C.P., 1999. Animal abuse in childhood and later support for interpersonal violence in families, *Society and Animals*, No 7, Washington D.C.
16. Flynn, C. P., 2000. Why family professionals can no longer ignore violence toward animals, *Family Relations*, No 49 (1), New York,
17. Franzione, G. L., 2000. *Introduction to Animal Rights*, Temple University Press, Philadelphia,
18. Fromm, E., 1989. *Zdravo društvo*, Naprijed, Zagreb,
19. Fuller, K., 2019. The Difference Between Sociopath versus Psychopath, *Psychology Today*, preuzeto 19.05.2019. sa: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/happiness-is-state-mind/201902/the-difference-between-sociopath-versus-psychopath>
20. Griffiths, M., 2016. The Psychology of Animal Torture, *Psychology Today*, preuzeto 19.05.2019. sa: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/in-excess/201611/the-psychology-animal-torture>,
21. Hill, D. A., 2008. Combating Animal Cruelty with Environmental Law Tactics, *Journal of Animal Law*, Michigan State University College of Law, Detroit,
22. Horvat, M., 2011. Povezanost mučenja životinja s međuljudskim nasiljem, *Kriminologija i socijalna integracija*, Vol.19, Zagreb,
23. Horvatić, Ž., Derenčinović, D., Cvitanović, L., 2017. *Kazneno pravo, opći dio 2: KD-o i kaznenopravne sankcije*, Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
24. Horvatić, Ž., 1997. *Novo hrvatsko kazneno pravo*, Zagreb: Organizator,
25. Melanie, J., 2012. *Zašto volimo pse, jedemo svinje i nosimo krave: Uvod u karnizam*, Dvostruka duga, Čakovec,
26. *Kazneni zakon Republike Hrvatske, pročišćeni tekst*, NN 110/97
27. *Kazneni zakon Republike Hrvatske, pročišćeni tekst*, NN 125/11, 144/12, 56/15, 61/15, 101/17, 118/18,
28. *Krivični zakonik, Službeni glasnik Republike Srbije*, 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016,
29. Leavitt, E. S., Halverson, D., 1990. *The evolution of anti-cruelty laws in the United States*, Animal Welfare Institute, *Animals and Their Legal Rights*, 4th edition, Washington D.C.,
30. Levijatan, preuzeto 19.05.2019. sa: <https://levijatan.org/>

31. Lubinski, J., 2004. Introduction to Animal Rights, 2nd Ed., Animal Legal and Historical Center, Michigan State University- Detroit College of Law, Detroit,
32. Meyers, S., 2018. Difference Between the Psychopath and So - Called Sociopath, Psychology Today, preuzeto 19.05.2019. sa: <https://www.psychologytoday.com/intl/blog/insight-is-2020/201812/difference-between-the-psychopath-and-so-called-sociopath>
33. Paunović, M., 2004. Prava Životinja – suvremeni međunarodni standardi, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i „Đuro Salaj“ AD, Beograd,
34. Salt, H., 1980. Animal's Rights Considered in Relation to Social Progress, Pennsylvania,
35. Singer, P., 1998. Oslobođenje životinja, Ibis Grafika, Zagreb,
36. Stojanović, N., 2017. Pravo životinja, Pravni fakultet Univerziteta, Niš: Centar za publikacije,
37. The Universal Declaration on Animal Welfare, 2011. preuzeto 19.05.2019. sa: <https://www.globalanimallaw.org/database/universal.html>
38. The Declaration of Animal Rights, 2011. preuzeto 19.05. 2019 sa: <http://declarationofar.org/textSign.php>
39. Treaty on The Functioning of the European Union, 2009. preuzeto 19.05.2019. sa: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>
40. Ustav Švicarske, preuzeto 19.05.2019. sa: <https://studenti.rs/skripte/ustav-svicarske/>
41. Visković, N., 1991. Životinje kao žrtve i pravni poredak, Zakonitost, Vol.45, Zagreb,
42. Visković, N., 1994. Pravna zaštita životinja u Hrvatskoj, Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu, Vol.31 1-2, Split,
43. Visković, N., 2009. Kulturna zoologija: Što je životinja čovjeku i što je čovjek životinji, Jesenski i Turk, Zagreb,
44. Zakon o dobrobiti životinja, Narodne novine 19/1999.,
45. Zakon o zaštiti životinja, Narodne novine, 135/2006.,
46. Zakon o zaštiti životinja, Narodne novine 37/2013. i 125/2013.,
47. Zakon o zaštiti životinja, Narodne novine, 102/2017 i 32/19,
48. Zakon o dobrobiti životinja, „Službeni glasnik RS“, broj 41/2009.